

Stefan Auer

Konec sanj o Evropi

Veliki Gatsby kot prilika o evropskem snu

Tako kot Fitzgeraldov Gatsby je tudi Evropska unija nietzschejanski projekt brez konca. Evropska unija je, prav tako kot Gatsby, v svojem jedru moderna – negotova in vznemirljiva, nikdar zadovoljna, vedno željna več, neizmerno bogata, a povsem nezmožna poravnati svoje račune. Moderni človek nikoli ni le tisto, kar je – nenehno namreč nastaja, se na novo izumlja, redefinira, in to radikalno, vsak dan znova. Tako kot Gatsby v zlati dobi ameriškega jazza v dvajsetih letih prejšnjega stoletja so se tudi Evropejci navadili živeti v fantazijskem svetu, v katerem je vse mogoče. Evropski sen je veliko učinkovitost kapitalistične, tržno usmerjene ekonomije spajal z družbeno pravičnostjo; želel je ustvariti neizmerno materialno bogastvo in hkrati odločno obvarovati naravno okolje, in vse to je hotel doseči z apolitično, tehnokratsko vlado, ki bi bila tudi demokratično legitimna. Tako kot Gatsbyjeva neomajna ljubezen je tudi evropski sen danes razcefran na kosce.

Gatsby je živel v prepričanju, da je človek v svojem izumljanju povsem svoboden, neomejen. Zoperstavil se je vsem preprekam in si nakopal bajno bogastvo, vse to, da bi naposled spet osvojil ljubezen svojega življenja, Daisy. A Gatsby se je, kot se to pogosto zgodi vročičnim strastnežem, zaljubil v fantazijo, kajti Daisy ni bila več tisto, za kar jo je imel.

Projekt evropske enotnosti je doletela podobna usoda. Evropske elite so bile tako očarane z idejo “vedno bolj povezane skupnosti”, da so v celoti prezrle ovire, ki jim jih je nastavljala resničnost. Predvsem v zadnjih dvajsetih letih se je Evropska unija iz pragmatičnega projekta, ki je s previdnimi koraki stopal naproti ambicioznemu cilju mednarodnega

Avtor se zahvaljuje Johnu Hirstu in Adrianu Jonesu za spodbudo in pripombe.

sodelovanja, prelevila v ošaben projekt, ki hoče nadnacionalno državo. Prva tri desetletja evropske integracije je nadnacionalne ambicije elit ohlajalo zavedanje, da večina evropskih državljanov še vedno prisega zvestobo predvsem lastnemu narodu. Sprva je evropsko povezovanje pravzaprav okrepilo nacionalno zavest svojih članic. Danes pa ni več tako. Maastrichtska pogodba je sprožila pravcato revolucijo, ki je hotela nacionalne meje in valute enkrat za vselej pomesti v smetnjak zgodovine. Ta revolucija je popolnoma spodletela.

Četudi je nemogoče napovedati, kdaj bo evroobmočje začelo razpadati, je že danes povsem jasno, da je ta projekt zgrešil tako politične kot ekonomske cilje. Iz političnega vidika je skupna valuta le znova vzbudila stare zamere med evropskimi narodi ter jih še bolj razdvojila, namesto da bi jih utrdila v enotnosti. Iz ekonomskega vidika je – namesto enakomernejše razporeditve bogastva – narode z obrobja evroobmočja potisnila še bolj na rob. Kar pa se tiče Evrope brez meja, je svoboda gibanja omejena z jezikovno raznolikostjo in drugimi materialnimi ovirami, ki zavirajo prost pretok delovne sile. Leta 2012 je bilo za mladega Evropejca izjemno pomembno, ali prihaja s severa (v Avstriji, Nemčiji in na Nizozemskem je bila brezposelnost med mladimi manj kot 10-odstotna) ali z juga Evrope (v Grčiji in Španiji je brezposelnost med mladimi preseгла 50 odstotkov). Prav nič presenetljivo torej ni, da so imeli različni narodi, denimo Grčija in Nemčija, radikalno različne poglede na prednosti in slabosti evropskega povezovanja.

Enotna valuta je Evropo pravzaprav pretresla, pojavile so se nove tektonske prelomnice, stare pa so se še poglobile. Takole pravi eden najlucidnejših kritikov evropske integracije, Giandomenico Majone:

Danes je Unija razdeljena v tri skupine: na članice evroobmočja, na *de iure* (Velika Britanija, Danska) in *de facto* (Švedska) nasprotnike evra ter na članice, ki na vstop v evroobmočje še čakajo (medtem pa njihovo navdušenje usiha).

To razdrobljenost bo še pospešilo oblikovanje nove, četrte skupine “držav z velikim javnim dolgom, ki bodo v naslednjih petih do desetih letih evro prisiljenje opustiti”. Če do tega pride, in mislim, da bo prišlo, se bodo te države primorane odreči vsaj nekaterim od štirih svoboščin, ki definirajo evropski projekt: državljani, blago in usluge se bodo še naprej prosto pretakali med državami, treba pa bo uvesti nadzor nad kapitalom. V katero koli smer se bo razvijala zgodba enotne evropske valute, bo ta proces zanesljivo kaotičen, boleč in bo silno razdejal družbeni ustroj

prizadetih držav. A države, ki se gibljejo po robu, so odločene prenesti še več bolečine, pa naj evro ohranijo ali ne.

“Slabše, kot je, boljše je”: kriza kot priložnost?

Te strašljive (in razkrajajoče) materialne razmere pomenijo, da imajo zdaj evropske elite prav toliko možnosti vnovič zanetiti ogenj ljudske podpore za svoj federalistični projekt Združenih držav Evrope, kot jih je imel Gatsby za vnovično oživitev svoje prve ljubezni: nič. Kljub temu neustrašno vztrajajo pri svoji “postnacionalni revoluciji Evrope”. Daniel Cohn-Bendit in Guy Verhofstadt v svojem *Manifestu* takole nasprotujeta pragmatizmu drobnih korakov:

Zavrnite vse počasne reforme. Situacija je veliko preresna za tak pristop. Zahtevajte kvantni skok, veliki skok v resnično federativno Evropo.

Samoprevara federalističnih evropskih elit je toliko lažja zaradi dejstva, da je v preteklosti evropski projekt v kriznih časih resnično dobro uspeval. Zato gredo nekateri politični komentatorji celo tako daleč, da namigujejo, da je bila kriza pravzaprav nalašč ustvarjena: “mi” smo vedeli, da je enotna valuta nedomišljen projekt, pravijo, “mi” smo težave pričakovali in zdaj, končno, bomo pretekle poraze obrnili v bodoče zmage. Je že res, da Grki, Irci, Portugalci in Španci trpijo, a druge poti ni. Za prihodnost Evrope gre – za mir, blaginjo, politično stabilnost celotnega kontinenta. Dejstvo, da je vse te cilje spodkopalo prav sredstvo, ki naj bi jih zagotovilo, ti komentatorji povsem zanemarijo. Ne glede na žrtve cilj ostaja jasen: enotnost evropskega ljudstva, kot je še ni bilo.

Bralci, predvsem tisti iz držav bivšega vzhodnega bloka, bodo prepoznali ta vzorec mišljenja – “slabše, kot je, boljše je” –, priročen izgovor za nujnost žrtev, ki bodo v prihodnosti pripeljale do boljše, vseevropske družbe. A koliko Grkov, Portugalcev in Špancev še verjame takim floskulam? Naj si federalistične politične elite mislijo, kar hočejo, a vedno več Evropejcev Unije ne vidi več kot “vir rešitev za probleme, ki jih nacije same ne morejo rešiti, temveč kot vir marsikaterega od teh problemov”. Naj bo tako ali drugače, ponavljanje mantre, da Evropa potrebuje še več Evrope, Evrope ne bo rešilo. Le uničilo jo bo.

Politična kriza je evropske politične razrede napeljala k temu, da se preveč zanašajo na to, kar Joseph Weiler prodorno opisuje kot “politično mesijanstvo”. Weiler razlaga, kako “utemeljitev političnih dejanj in njihova

mobilizirajoča sila ne izvirata več iz samega procesa, kot je to veljalo v klasični demokraciji, ali iz posledic in uspeha, temveč iz ideala, ki ga zasledujejo, iz usode, ki si jo je treba ukrojiti, iz obljubljene dežele, ki čaka na koncu poti.” Evropska integracija je, kot pravi Weiler,

avantura političnega mesijanstva *par excellence*, znotraj katere odrešenje postaja osrednja vloga njene izvorne in vztrajajoče politične kulture. Evropska mobilizirajoča sila in glavna točka legitimacije je bila vizija, ki jo je ponujala, sen, obljuba svetlejše prihodnost.

Weilerjeva diagnoza se dobro ujema z Majonejevo kritiko “politične kulture totalnega optimizma”, ki skuša vsaj deloma razjasniti odločne poteze evropskih voditeljev. Kot pravi Majone, je bila uvedba enotne valute izpeljana “povsem brez upoštevanja mnenj strokovnjakov, pa tudi osnovnih principov obvladovanja kriznih situacij, kot je denimo pravočasna priprava na izredne razmere in skrbno beleženje znakov, ki bi lahko vnaprej napovedali prihod krize”. Z zategovanjem zanke okrog vratu skupne valute se je retorika evropskih voditeljev od “totalnega optimizma obrnila h katastrofizmu”. Eklektično mešanico optimizma in katastrofizma je bilo mogoče slišati ob podelitvi Nobelove nagrade za mir Evropski uniji oktobra 2012. Evropski voditelji so pohiteli s svojo odrešeniško retoriko: v nemškem *Bundestagu* je Angela Merkel izjavila naslednje:

V času krize je odločitev komisije za podelitev nagrade mnogo več kot le pohvala. Je več kot le opomin na izhodiščni ideal, ki si ga je Evropa zastavila po stoletjih ubijanja in umiranja. Odločitev je tako pomembna, ker prihaja ravno zdaj, v teh težkih časih. Prav zato jo je mogoče razumeti kot svarilo.

Kanclerka je znova poudarila vlogo skupne valute kot mirovnega projekta, ne da bi se zmenila za razdejanje, ki ga je evro povzročil. Projekt evropskega monetarnega poenotenja je bil pravzaprav osnovan na povsem napačno razumljeni – ali kar spregledani – evropski zgodovini. Edine vojne po drugi svetovni vojni so se v Evropi zgodile v federacijah, kot sta Sovjetska zveza in Jugoslavija, ki so imele skupno valuto. In obratno, prve svetovne vojne ni preprečilo to, da je Evropa takrat *de facto* že imela skupno valuto, zlato, ki je določalo vrednost ostalih monetarnih valut. Tako torej enotnost (sploh če je slednje preveč in je vsiljena od zgoraj) ne le da konfliktov ne prepreči, temveč jih celo ustvarja. Jerry Muller prepričljivo argumentira, da dolgotrajni mir v povojni Evropi ni bil toliko posledica nadnacionalizma kot omejenega nacionalizma: “Za evropsko stabilnost v času hladne vojne

se gre vsaj deloma zahvaliti splošni izpolnitvi etno-nacionalnih projektov.” Zdaj je že očitno, da je povezovanje članic Evropske unije v enotno evroobmočje dramatično oklestilo politične in ekonomske instrumente in s tem še bolj načelo suverenost posameznih narodov.

Izredno stanje: “Dojeti resnost grožnje”

Do nedavnega je bilo o Evropi še mogoče verodostojno razmišljati kot o Rousseaujevem idealu “Evropskega Commonwealtha” ali Kantovem stanju večnega miru. Vprašanje suverenosti nacij se je zdelo zastarelo. Ideje državljana sveta (Ulrich Beck) in ustavnega patriotizma (Jürgen Habermas) so služile zagotavljanju “miru skozi pogovor”. Danes ni več tako. Namesto Rousseauja in Habermasa današnja situacija bolj pritiče Thomasu Hobbesu, Machiavelliju in podobnim, filozofom, ki so politiko razumeli kot konflikt. Ti zdravorazumski misleci so dobro vedeli, da se za besedami politikov, ki govorijo o skupnem dobrem in višjih ciljih, najpogosteje skrivajo parcialni, osebni interesi – v resnici skupno dobro, ki politike niti ne bi potrebovalo, sploh ne obstaja. Politika ni nič drugega kot ubadanje z nerešljivimi konflikti.

Tako je politiko razumel tudi kontroverzni politični teoretik Carl Schmitt, ki je razčlenil osnovna protislovja liberalne demokracije v času njene do danes najgloblje krize: Weimarske republike. Sodobni politologi se, predvsem v Nemčiji, Schmittove intelektualne dediščine na daleč izogibajo, in za to imajo dobre razloge. Schmitt je svojo kariero začel kot goreč zagovornik liberalne demokracije, a je nazadnje postal njen smrtni sovražnik. Bil je briljanten poznavalec ustavnega prava, ki je s svojim nenadkriljivim znanjem in neverjetno spretnostjo podprl nacistični režim. Po prepričanju je bil kozmopolitan, in vendar je uspel upravičiti radikalni nacionalizem Hitlerjeve Nemčije. Kljub grozoviti nerazsodnosti, ki jo je izkazal v letu 1933 in pozneje, je Schmitt temeljito razmišljal tudi o nekaterih osnovnih problemih, s katerimi se danes srečuje Evropa: Kakšno je razmerje med pravom in politiko, med liberalizmom in demokracijo, med avtoriteto in suverenostjo? Kako preprečiti tehnokracijo?

Ni treba posebej poudarjati, da so mnogi Schmittovi argumenti problematični. Marsikatera njegova rešitev problemov liberalne demokracije je naravnost ogabna. In to tudi ni poskus ubraniti čast glavnega jurista nacistične Nemčije. Prej je povabilo k razmisleku skupaj s Schmittom proti Schmittu. Povabilo k drznemu razmisleku o ključnih izzivih Evrope,

in to brez obotavljanja, ne da bi se izogibali neprijetnim temam. Schmitt je bil filozof izrednega stanja. Prepričan je bil, da je normalnost dolgočasna. Zanimale so ga izjeme. In ali sploh še kdo dvomi, da se Evropa danes sooča z izjemno situacijo?

Zdaj smo vi schmittejanci. Vsi: predsednik Evropskega parlamenta Martin Schulz; nemška kanclerka Angela Merkel; irski premier Enda Kenny; predsednik Evropske centralne banke Mario Draghi; predsednik Evropske komisije José Manuel Barroso; že omenjena evropska parlamentarca Daniel Cohn-Bendit in Guy Verhofstadt ter vodilni družbeni kritiki, kot so Ulrich Beck, Jürgen Habermas in Bernard-Henri Lévy – vsi ti so v nekem trenutku v zadnjih treh letih začutili, da je treba v izrednih časih poseči po izrednih rešitvah. Nihče pa v svojem navdušenju nad krizo evroobmočja ni šel tako daleč kot slavni avstrijski pisatelj Robert Menasse: “Ta kriza je naravnost čudovita,” je izjavil. Predvideval je namreč, da bo kriza Evropo še tesneje povezala. “Otroški optimizem” retorike krize-kot-priložnosti je Menasse zavrnil takole:

Ne, kriza ni priložnost, kriza je kompulzija. Spričo grožnje propada Evrope bo kriza izsilila reforme evropske ustave, ki so bile do zdaj zaradi lokalnih, drobnjakarsko nacionalnih teženj nemogoče.

Kaj pa, če Evropejci ne delijo Menassejevega navdušenja nad novim začetkom? Nič za to, kajti to ni vprašanje demokracije, vsaj ne še. Menasse kliče k zrušenju evropske demokracije, da bi na njenem mestu vzpostavili radikalno novo, še neznano obliko demokracije. Treba se je osvoboditi tega zadnjega tabuja, tabuja opustitve demokracije, pravi Menasse. Evropski projekt je bil od vsega začetka, meni Menasse, namenjen preseganju nacionalnih držav. Krizo je treba razumeti kot neustavljivo silo, ki bo v imenu postnacionalne demokratične Evrope izbrisala nacionalne demokracije. Menassejevo razmišljanje je dober primer Weilerjevega političnega mesijanstva. Idealizacijo demokracije zavrača le toliko, da na njen piedestal povzdigne evropski projekt:

Da bi evropski projekt uspel, je treba zavreči vse, kar bo tako ali drugače padlo samo od sebe. Osvoboditi se je treba zadnjega tabuja razsvetljenske družbe: da je demokracija sveto dobro. Izumiti moramo novo demokracijo. Demokracijo, ki ni vezana na nacionalno državo.

Kdor koli stoji na poti tej drzni viziji “povsem novega, globalno inovativnega, neustrašnega evropskega avantgardnega projekta”, je ozkogled

nacionalist in reakcionaren populist. Menasse te kritike ne usmerja le proti tistim odkrito protievropskim, politično ksenofobičnim gibanjem, ki so se v času krize bujno namnožila (denimo grška neonacistična stranka Zlata zora). Menasse postavlja pod vprašaj celó politično legitimnost britanskega premiera, Davida Camerona, in vztraja, da bi bilo mogoče nacionalne parlamente odpraviti v srednjeročnem načrtu.

Podobno se tudi Ulrich Beck topi ob misli na vnovično prebujenje “sanj o novi Evropi”. V zavetju Hölderlina – “kjer je nevarnost, tam raste tudi rešitev” – Beck predlaga “tranzicijski model socialne demokracije”. V isti sapi sapi jasno zavrne vsakršen pomislek glede nepraktičnosti takega načrta. Kriza ne upravičuje le neortodoksnih političnih potez, temveč celó zah-teva “novo razumevanje realizma”, t. j. radikalno nov način razmišljanja:

Kar je še nedavno veljalo za “realistično”, je danes naivno in nevarno, ker dovoljuje možnost kolapsa. In kar je do zdaj veljalo za naivno in iluzorno, je danes “realistično”, saj si prizadeva preprečiti katastrofo in s tem ustvariti boljši svet.

Napori za boljšo Evropo in spotoma za boljši svet se bodo dopolnili prek vseevropske revolucije, ki bo pometla z nacionalnimi državami. “Evrop-ska pomlad”, “evropsko družbeno gibanje, ki si bo na ulicah priborilo novo družbeno pogodbo”, bo poteptalo “neoliberalno Evropo”, ki je dokončno izgubila vso legitimnost. Da se razumemo, Beck priznava, da o evropski javi sferi ni ne duha ne sluha, a pravi, da bi se to dalo doseči s “prostovoljnimi evropskim letom za vse”. Ko se bodo Evropejci vseh sta-rosti in življenjskih zgodb začeli spoznavati neodvisno od državnih mej, bodo prerasli ozkogledi nacionalizem in razvili vseevropsko solidarnost.

Pri tem pa ni upoštevano dejstvo, da mešanje kultur ne vodi zmeraj k boljšemu medsebojnemu razumevanju, kaj šele k vzajemnemu prevzema-nju odgovornosti. *Manj se vidimo, raje se imamo* je družbeni pojav, ki so ga socialni psihologi vzeli pod drobnogled predvsem v primeru etičnih trenj, ki se pojavljajo, kadar se meje med različnimi skupinami zabrišejo in jih je težko vzdrževati. Konrad Paul Liessmann, avtor knjige *Lob der Grenze (Hvalnica mejam)*, je pred kratkim zapisal: “Odpiranje meja ni toliko izraz političnega programa, kot je posledica politične krize.” Evropa brez meja ni rodila večje nadnacionalne solidarnosti; učinek je bil prej obraten. Podporniki redistribucije razumejo pomembnost meja. Kot je rekel pokojni Tony Judt: “[P]rorostor je pomemben. In politika je funkcija prostora – volimo tam, kjer živimo; legitimnost in avtoriteta izvoljenih sta omejeni na prostor, v katerem so jih izvolili.”

Beck ignorira še eno dejstvo: zaradi želje po bolj socialni Evropi prezre omejitve socialne države, ki jih niti zgodovinarji, naklonjeni socialni demokraciji, ne morejo zanikati. Še več: če naraščajoče ekonomske razlike pokažejo tudi svoj teritorialni in etnični obraz, razvoja vseevropske javne sfere ne moremo več pričakovati. Namesto tega se bo okrepil začaran krog sumničavosti in predsodkov. S tem problemom se že srečujejo v multietničnih državah Evrope, kot sta Belgija in Španija, kjer se na ozadju velikega nacionalnega dolga odvijajo eksplozivne bitke za redistribucijo. Podobni problemi načenjajo tudi razmerja med državami dolžnicami in upnicami znotraj celotnega evroobmočja. Ena najbolj grenkih posledic sedanje krize je naraščajoča sovražnost do Nemčije, ki vznikla po vsej Evropi, predvsem v Grčiji, Italiji, Španiji in na Portugalskem. Problem, ki ga je Claus Offe opredelil pred dobrimi desetimi leti, je danes še kako aktualen: *Entgrenzung als Selbstentpflichtung*, brisanje meja kot brisanje odgovornosti zase. Offe je razumel velikanski izziv, ki ga predstavlja Evropa brez meja. Masivna ekspanzija politične skupnosti, do katere naj bi posameznik čutil solidarnost, v ljudeh paradoksalno vzbuja občutek, da se njihova odgovornost krči. Več kot se od nas pričakuje, manj na koncu naredimo.

Tako Menasse kot Beck torej nasprotujeta nemški Evropi in zagovarjata politični projekt, ki bi zares bil postnacionalen in demokratičen na način, ki ga je šele treba izumiti. Nevarnost njunih predlogov tiči v tem, da spodkopavajo ostanke demokratičnega nadzora na nacionalnem nivoju, ne da bi hkrati zagotovili novo vrsto nadzora na evropskem nivoju.

Od omejene demokracije k nikakršni demokraciji

S širšega zgodovinskega gledišča ti drzni nedemokratični predlogi niso nič nenavadnega. Kljub vztrajni retoriki demokracije je bil evropski projekt pravzaprav že od vsega začetka projekt elit, ne ljudstva. Evropska povojna demokracija temelji na predpostavki, da ljudem ne gre zaupati. So preveč muhasti. V svoji odlični študiji je Jan-Werner Müller pokazal, da je bilo tisto, kar se je razvilo v povojni kontinentalni Evropi, predvsem v Nemčiji (in nekoliko manj v Italiji in Franciji), dejansko omejena demokracija, ki je iznašla mehanizme zatiranja pogubnih populističnih teženj. Iz izkušnje poloma institucije demokracije med drugo svetovno vojno so se politične elite naučile, da je treba s sistemom močnih institucij, kot so na primer ustavna sodišča, vladavino ljudstva omejiti. Po prevratih, ki smo jim bili priča v prvi polovici 20. stoletja, je glavni cilj postal zagotoviti politično stabilnost:

Vodje političnih strank so, nič manj kot pravniki in filozofi, želeli vzpostaviti red, ki bi v prvi vrsti preprečil ponovitev totalitarne preteklosti. Preteklost je bila po njihovem mnenju polna brezmejnega političnega dinamizma, neukročenih množic in trmastih poskusov ustvariti povsem svoboden politični subjekt – prečiščen nemški *Volksgemeinschaft*. V odgovor na to so zahodnoevropske države ukrojile ozko omejen tip demokracije, globoko zaznamovan z nezaupanjem do ljudske suverenosti, celo do tradicionalne parlamentarne suverenosti.

Evropski projekt je te težnje še okrepil. Evropske nadnacionalne institucije, neodvisne od demokratičnega nadzora, so na nacionalnem nivoju želele zagotoviti demokratične režime in zatreti vsakršno možnost, da bi Evropa še kdaj zapadla skušnjavi nacionalizma in diktature. Taka ureditev je bila presenetljivo učinkovita, vse dokler so bile tako evropske kot nacionalne politične institucije (in vsi glavni politični akterji, ne le *Volk*) omejene s strogimi pravili igre. Ne gre pozabiti, da je bila evropska enotnost možna prav prek oblikovanja skupnega nadnacionalnega prava (*Rechtsgemeinschaft*).

Projekt evropskega združevanja je bil že od vsega začetka izreden, če ne celo revolucionaren. Odvijal se je na ozadju dotlej nevidenega uničenja, ki ga je prizadejala druga svetovna vojna, in nepopisne grozote holokavsta. Njegov cilj ni bil le obnoviti evropsko ekonomijo in politiko, temveč tudi vrniti evropski civilizaciji njeno življenjsko moč in kredibilnost. Tako kot so bile evropske elite z vso pravico nezaupljive do ljudstva, tako so tudi narodi povsem upravičeno sumničavo gledali drug drugega. Nemčija je potrebovala desetletja, da je lahko svoj poraz – in z njim sramoto – sprejela kot svojo osvoboditev. Še dlje je trajalo, da so narodnosti, ki jim je Nemčija prizadejala toliko gorja, v njej znova videle zaupanja vrednega partnerja – spomnite se le, kako dolgo je trajal proces francosko-nemške sprave. Povojni politični vodje, kot so bili Konrad Adenauer, Robert Schuman in Jean Monnet, so drzno in hkrati preudarno vztrajali pri evropski enotnosti ne glede na čustva ljudstva. Njihov pristop k politični transformaciji je bil usmerjen od zgoraj navzdol; nekoliko pomanjkljivo ekonomsko in politično integracijo je vseskozi spremljala tudi pravna integracija.

Danes se ta proces odvija v obratni smeri – ekonomske razlike porajajo tudi vedno ostrejša politična trenja med državami članicami. Nadnacionalno *Rechtsstaat* spodkopavajo ukrepi, ki so menda nujni za reševanje evroobmočja, čeprav se ne skladajo z obstoječimi pravili, kot sta klavzula proti posojilom iz Maastrichtske pogodbe in prepoved financiranja države

s strani Evropske centralne banke. Na kratko, arhitekti evropske enotnosti se v današnji krizi čutijo poklicani početi tisto, "kar zahteva nevarnost situacije, a zakon prepoveduje".

V tem je nekaj zlovesčega. Če odmislimo pravila in zakone, apolitične institucije postanejo arbitrarne avtoritete. S tem pa postane pošast tehnokratske tiranije veliko bolj resnična. Christian Joerges s svojim precej schmittejanskim vprašanjem prav nič ne pretirava: "Smo se znašli v izrednem stanju, je napočil čas za diktaturo komisarjev?"

Kako je prišlo tako daleč? Prva desetletja evropskega povezovanja so prinesla tisto, o čemer je že v petdesetih letih prejšnjega stoletja govoril Thomas Mann – evropsko Nemčijo na politično enotnem kontinentu. Kljub temu pa je združitev Nemčije po letu 1989 preostale evropske partnerice tako prestrašila, da so nemško zvestobo Evropi preizkusile in utrdile z uvedbo enotne valute. Zato je danes toliko bolj ironično, da se pravzaprav spopadamo z izzivom nemške Evrope. Ta preobrat pa ni drugega kot posledica popolnega brezbrizja do lekcij iz nedavne zgodovine.

Literarni *intermezzo*: Gatsby in Daisy

Vrnimo se k Fitzgeraldu in njegovemu romanu. Gatsby seveda živi mimo vseh pravil, ki veljajo za povprečne ljudi. Z veseljem naredi kar koli, s čimer bi znova osvojil svojo ljubezen. Ni le noro zaljubljen – nor je. Da bi se na novo izumil, si mora izmisliti vso svojo preteklost; a to mu ni dovolj – odločen je, da bo preuredil tudi Daisyjino preteklost. Gatsby od nje zahteva, da zataji svojega moža.

"Daisy, to je zdaj vse minilo," je resno dejal. "To zdaj nič več ne pomeni. Samo resnico mu povej – da ga nisi nikoli ljubila – in vse je za vekomaj izbrisano."¹

Pozabiti ne zadostuje: zanikati mora, da ga je kadar koli ljubila, šele nato bo vse izbrisano za večno. Med Evropo in njeno preteklostjo pa ne gre toliko za ljubezen kot za nezaupanje, celo za sovraštvo med narodi. To je paradoks evropske enotnosti: čeprav je projekt izhajal neposredno iz izkušnje grozovitih vojn v prvi polovici 20. stoletja, je njegov uspeh temeljil predvsem na zahtevi, da evropski narodi pozabijo na medsebojno sovraštvo. Nato pa niti pozaba ni več zadostovala. Evropske elite so se začele obnašati, kot da med državami nezaupanja sploh nikoli ni bilo. Le

¹ Citati iz romana *Veliki Gatsby* so prevod Gitice Jakopin, Ljubljana: Mladinska knjiga, 1961.

kako bi sicer izvedli nekaj takega, kot je uvedba enotne valute, evra, ki države prej ali slej prisili, da se odrečejo krmilu lastne usode? Le kako bi sicer še naprej vztrajali pri ideji postnacionalne Evrope?

Maastrichtska pogodba je bila oblikovana z drzno predpostavko, da Evropa ne potrebuje več ne nacionalnih mej ne nacionalnih valut. To je sprožilo vztrajno in na videz nepopravljivo erozijo nacionalne suverenosti; ni pa izbrisalo samih narodov ali njihovih medsebojnih trenj. Še več, tak razvoj dogodkov je pripeljal do tega, da je naposled postala najbolj privilegirana država Evrope prav tista, ki je slovesno zaprisegla zvestobo demokraciji in *Rechtsstaatu* – Nemčija. Motor evropske ekonomije, Nemčija, je z enotno valuto, zaradi katere so vse druge, manj razvite partnerice postale še manj konkurenčne, postala še mogočnejša. In ker nimamo nobene EU-institucije, ki bi bila pristojna za usmerjanje držav iz krize, je danes Nemčija tista, ki odreja ukrepe. Da je njen glavni cilj vseevropski *Rechtsstaat* po nemškem vzoru, doda ironiji današnje situacije še novo dimenzijo. Pri tem pa ta cilj ni ne realen, ne zaželen, ne perspektiven. Prav obratno. Evropejci bodo nemške rešitve za svoje težave ostro zavrnil, saj se jih bodo zdele vsiljene.

Enako velja za predrzne postnacionalne alternative, ki sta jih predlagala Beck in Menasse – predlagala sta nemško Evropo, a vsak po svojem okusu. Kot je leta 1990 zapisal Thomas Nipperdey:

Nemogoče je spregledati, da je ideja zanikanja naroda nekaj zelo nemškega in vsebuje usodno težnjo po tem, da bi “poučila” še druge države, ki se ji zdijo nazadnjaške. Svet potrebuje rešitelja (spet bo to Nemčija), ki je naprednejši, postnacionalen in boljši od vseh ostalih; in ta antinacionalistična pozicija je precej arogantna. Ne smemo ji nasesti.

Kljub Beckovi in Menassejevi kritiki sodobne nemške evropske politike pa je jasno, da se tudi kanclerka Angela Merkel zaveda nenavadne predanosti Nemčije postnacionalni Evropi. Fiskalna pogodba, denimo, predvideva možnost, da bi, če se država ne bi zmogla ravnati po strogih fiskalnih pravilih in bi se zadolžila čez dovoljeno mero, nadzor nad njenim proračunom prevzele EU-institucije.

Ta predlog je bil kontroverzen celo v Nemčiji, tako da so dali fiskalno pogodbo v presojo ustavnemu sodišču. V vrsti predhodnih sodb je to sicer odločilo, da je proračunska suverenost nepogrešljiv člen nemške demokracije, tokrat pa je odločilo drugače. 12. septembra 2012 je sodišče razsodilo, da fiskalna pogodba Nemčiji ne predstavlja nobene grožnje, saj

ta federalna republika nikoli ne bo zašla v take težave – nemška ustava namreč prepoveduje prekomerno zadolževanje.

Posredno taka razsodba dokončno utrdi vodstveno pozicijo Nemčije v Evropi. Ni dvoma, da se bodo *druge države morda znašle* v precepu fiskalne pogodbe, ne glede na to, ali imajo kaj podobnega zapisanega v svoji ustavi ali ne. Čeprav bi Ustavno sodišče Zvezne republike Nemčije prestopilo mejo svoje jurisdikcije, če bi se izreklo o trenutni kakovosti grške demokracije pod skrbništvom “trojke” upnikov (Mednarodnega denarnega sklada, Evropske komisije in Evropske centralne banke), pa s svojo odločitvijo vsaj implicitno pritrjuje tezi, da je edini možni način ohranjanja prave demokracije to, da parlament ohrani nadzor nad proračunom lastne države.

Odzivi glavnih evropskih političnih akterjev in institucij na razsodbo nemškega ustavnega sodišča dokazujejo, da ima Nemčija izjemno pomembno, vodilno vlogo v tem okornem sistemu vodenja Evropske unije. Na primer: evropski parlament je prekinil zasedanje, poslanci so ob razglasitvi sodbe spontano vstali in zaploskali. Rim, Madrid in vodja Mednarodnega denarnega sklada Christine Lagarde so izrazili globoko olajšanje, češ da zdaj ni več ovir za implementacijo fiskalnega pravila. S tem ko je nemško ustavno sodišče pristalo na predlog, je v njihovih očeh preprečilo veliko katastrofo. Če drži, kar je trdil Carl Schmitt, da je “suveren tisti, ki odloča, kdaj nastopi izredno stanje”, potem se je nemško ustavno sodišče izkazalo za suverena, saj je s svojo razsodbo žezlo nadzora nad krizo vrnilo v roke nemškega *Bundestaga*.

Nobenega dvoma ni, kateremu narodu pripada politična in ekonomska premoč v Evropi. Takole je zapisal Timothy Garton Ash (in ob tem ponovil besede mnogih drugih političnih analitikov): “Nemčija si te vodilne vloge sploh ni želela. Današnja situacija je kvečjemu odličen primer povsem nenačrtovane posledice nekega procesa.” Morda ta izid res ni bil načrtovan, mogoče pa ga je bilo predvideti – in predviden je tudi bil.

Pri britanskem *Spectatorju* so imeli v devetdesetih letih prejšnjega stoletja prav (pa med letoma 2010 in 2012 tudi)

Angleški konservativni kritiki federalističnega evropskega projekta, ki se s skokom v enotno valuto niso strinjali, so se izkazali za daljnovidne. Alan Massie, denimo, je v časniku *The Spectator* nemškega kanclerja Helmuta

Kohla in francoskega predsednika Mitteranda pozval, naj preučita *Razmišljanja o francoski revoluciji* Edmunda Burkeja, da bosta boljše razumela britanske pomisleke v zvezi z evrom:

Znanosti ustanavljanja, obnavljanja ali reformiranja zveze držav se tako kot nobene druge znanosti ni mogoče naučiti *a priori* [...] Zelo prepričljive sheme z nadobudnimi začetki pogosto zelo klavrno končajo [...] Človeška narava je težko doumljiva; človeška družba je pojav najvišje stopnje kompleksnosti; zato nobena preprosta ureditev, nobena enostavna usmeritev moči ne more biti ustrezna niti za človeka niti za družbo, ki jo ustvarja.

“Zgodovina pa je naše prijatelje s celine spremenila v zagrizene lovce na volivce,” pravi Massie, “in tako so, ne meneč se za Burka, pripravljeni sprejeti razne nepremišljene načrte, kot je enotna evropska valuta – in to povsem brez premisleka o morebitnih škodljivih posledicah.” Tisto, kar je leta 2010 Majrone poimenoval “kultura totalnega optimizma”, so angleški evroskeptiki že leta 1990 prepoznali kot temeljno šibkost evropskega projekta. Ta kritika je danes nadvse umestna v kontekstu nedavnih “zelo prepričljivih shem z nadobudnimi začetki”.

Časnik *The Spectator* je skupaj z drugim dnevnim časopisjem organiziral pravo kampanjo proti uvedbi enotne valute, češ da predstavlja resno grožnjo britanski suverenosti in evropski demokraciji. 14. julija 1990 so v uvodniku opozorili na očitno neskladje argumentov, ki so jih navajali v prid evru. Zagovorniki so se ubadali z vlogo vnovič združene Nemčije in tem, ali Nemčiji sploh gre zaupati. Pri tem so izhajali iz dveh nasprotujočih si predpostavk: “Prva je predvidevala, da so Nemci posebno zlobni, druga pa, da so posebno krepotni.” Tako so Nemci sprva veljali za “intrinzično bojovite”, enotna evropska valuta pa je bil edini način, kako po padcu Berlinskega zidu Nemčijo obdržati pod nadzorom. Prav v trenutku, ki je obljubljal vrnitev suverenosti nemškega naroda, nasilno razdeljenega na vzhodni in zahodni del, je “krčevit prijem evropskega povezovanja” to suverenost ogrozil. A to ni bil strah le, denimo, francoskega predsednika Mitteranda – enako tesnobo so čutili številni nemški intelektualci (na primer Günter Grass, Jürgen Habermas, Stefan Heym). Pozneje pa so zagovorniki nadaljnjega združevanja prisegali na nemško “krepotnost brez primere”, češ da so Nemci vredni vsega zaupanja in da lahko Britanci svojo monetarno politiko brez skrbi za vselej prepustijo instituciji, ki je zrasla iz nemške *Bundesbank* in ima sedež v Frankfurtu.

Potemtakem sploh ni presenetljivo, da so vse to združevanje nekateri dojemali predvsem kot premeteno nemško ukano, kako znova zavzeti

Evropo, a tokrat ne z vojsko, temveč z ekonomijo. Tak je bil kontroverzen argument britanskega sekretarja za industrijo, Nicholasa Ridleyja, ki je nemškega kanclerja Helmuta Kohla in njegove ambicije primerjal z Adolfom Hitlerjem. Njegov članek, pospremljen s karikaturjo, na kateri Ridley kanclerju natika Hitlerjeve brke, je vzbudil burne odzive po vsem Združenem kraljestvu in še marsikje. Ridley je moral z ministrskega mesta odstopiti kljub temu – ali morda prav zato, ker so bili njegovi pogledi preveč podobni tistim, ki jih je zastopala tedanja premierka Margaret Thatcher. Kot je bilo mogoče pričakovati, so bili nemški, pa tudi nekateri francoski časniki nad njegovimi izjavami ogorčeni.

Rasistični podton Ridleyevih argumentov je bil zavajajoč in škodljiv – pozornost je odvrnil od glavne poante njegovih izjav, ki so se dvajset let pozneje izkazale za povsem točne: vpeljava enotne valute je narodom vzela suverenost. Ni šlo le za sentimentalno navezanost na politično neodvisnost Britanije; na kocki sta bila demokratični nadzor in moč nacionalnih politik, da se o zadevah, ki se tičejo njihovih državljanov, odločajo samostojno. To pomeni tudi svobodo državljanov in njihovih vlad, da se motijo. Zamislite si, vabi Ridley svoje bralce, kako bi bilo, če bi usodo britanskih delavcev narekovali nemški kancler in uradniki iz *Bundesbank*. Nemški kancler bo prišel k nam, je zapisal Ridley, in “nam povedal, kako naj upravljamo s svojimi bankami in kakšni naj bodo naši davki. Nazadnje bo hotel sam upravljati z vsem!”

Take napovedi danes ne zvenijo prav nič nenavadno – danes je reševanje grške ekonomije povsem odvisno od nemških zveznih volitev septembra 2013. Opozorilo, ki ga je pred leti Ridley izrekal svojim sodržavljanom, danes velja Grkom: “O Britancih ne veste ničesar, če ne veste tega: lahko jih izzivate, lahko razjezite; a pokorščina Nemcem bi za našo državo pomenila popolno pohabljenje – in verjetno bi to tudi v resnici bila.”

Slednjemu pritrjuje tudi analiza *nemške* Evrope Ulricha Becka. Beck razume sovražstvo, ki ga Grki, Španci in Portugalci čutijo do Angele Merkel in na splošno do Nemčije. Prav pa ima tudi, ko pravi, da je to ena od nenamernih posledic skupne valute. Ridleyjeva zmota je v tem, da je Nemčijo obtožil zlih namenov. In tako kot se je Ridley motil v le enem, a zelo pomembnem vidiku, tudi Beckov pogled ni povsem celovit in je zato zavajajoč. Izid evropskega monetarnega poenotenja je sicer res bil nenameren, ni pa bil nepričakovan. Problem je bil – in ostaja – v tem, da načrtovalci te politike niso poslušali kritik. Konservativne nasprotnike enotne valute so brez premisleka zavrnil kot ozkoglede in nazadnjaške.

Ključen izziv, ki ga Evropejci še vedno niso razrešili in za katerega so bili prepričani, da ni več relevanten, je lokus suverenosti. V času razcveta

je bilo ta problem še mogoče ignorirati in do pred kratkim je Evropa res veljala za zgleden primer skupne suverenosti, ki ni vezana na nacijo. In čeprav evropski federalisti še vedno vztrajajo, da je treba še več suverenosti prenesti na evropski nivo, se bo morala Evropa prej kot slej vsaj delno znova nacionalizirati in postati Evropa narodov. Ta težnja je v Združenem kraljestvu že prevladala; drugi narodi ji bodo kmalu sledili. Če se vladajoči politiki ne bodo pravočasno lotili problema nacionalne suverenosti, bodo vajeti v roke vzele radikalne skupine – in če se bo to zgodilo, se bo evropski sen sprevrigel v nočno moro.

Zaključne misli

Ko se je leta 2012 kriza evroobmočja še poglobila, so se ugibanja o prihodnosti Evrope oblikovala v dve prevladujoči viziji. Na eni strani so Ulrich Beck, Jürgen Habermas in Robert Menasse zagovarjali Evropo pod vodstvom Nemčije, ki bo v svojem samozatajevanju v tako odpovedovanje prisilila tudi vse druge evropske narode. Na drugi strani pa se je nemška vlada, ob boku Evropske komisije in njenih partnerjev, trudila vzpostaviti nemško Evropo *à la* Merkel, ki bi strogost in zmernost zacementirala v obliki nadnacionalne *Rechtsstaat*. Obe viziji sta nespametno drzni in le ponavljata napake iz preteklosti. Fitzgerald svoj roman o ameriškem snu zaključí s sladko-kislím priokusom Gatsbyjeve smrti. Predstavljati si ga srečno združenega z Daisy pač ni prepričljivo. Romantična ljubezen je le redko trden temelj za uspešen zakon. Enako velja v politiki – utopični projekti so obsojeni na propad. Tako romantične zaljubljenosti kot utopije skušajo brez uspeha pobegniti banalnosti vsakdana. In prav tako kot Gatsby Evropejci skušajo kljubovati svoji zgodovini. Takole je ob koncu zapisal Fitzgerald:

Gatsby je veroval v zeleno lučko, v opojno bodočnost, ki se nam izmika leto za letom. Tudi tedaj se nam je izmaknila, a nič zato – jutri bomo tekli hitreje, dlje bomo iztegnili roke ... In nekega krasnega jutra –

Tako plovemo, čolni proti toku, ki nas nenehno zanaša nazaj, v preteklost.

Prevedla Špela Brecelj